

РАЗГОВОР С ПОВОДОМ

РАЗГОВОР СА АКАДЕМИКОМ ВЛАДИМИРОМ КОСТИЋЕМ, ПРЕДСЕДНИКОМ САНУ

1. Како доживљавате улогу председника највише националне научне институције?

Лично, као незаслужену – начелно, као ужасно захтевну. Укратко, као посао чију тежину човек схвати тек када се ухвати у коштац са свим проблемима који он са собом носи – али, тада је већ касно. Јавност гаји према тој функцији дихотомију: од великог поштовања (које такође није увек пријатно) до негирања, сумњи, денунцијација, па и ружења – али и једни и други као функцију која не дозвољава претерано ни лични став, ни неку персоналну посебност. Прихватањем функције од тебе се очекује да будеш оно што ти је свако понаособ у јавности прописао – чак и када се ради о потпуно некомпатибилним особинама. Да се горко нашалим, оно што данас видите као председника САНУ је некада био Владимир Костић!

2. Како оцењујете Вашу досадашњу професионалну каријеру?

Ако има у мом ставу неких компаративних предности, гајим илузију да је то чињеница да себе нисам никада доживљавао ни претерано важним, ни претерано успешним – био сам ближи својим критичарима, него оним ретким пријатељима који су ме некритично, како се то од пријатеља и очекује, хвалили. Професионално, свој пут бих сажео са: пуно рада, пуно пораза и понеки успех, али са коначним тријумфом – унуком и унуцима које сам дочекао. Једном речју, на крају и само због њих ипак испадом успешан човек.

3. Каква је мисија Академије из Ваше визуре?

Прихватајући се ове функције, поменуо сам у најширем смислу три правца деловања. Први правац проистиче из питања шта су задаци националних академија у XXI веку? Шта се у међувремену променило? То су свакако проблеми идентита, језик, историја и сл.

Други правац би, без намере да звучимо претенциозно, дефинисали као делатност на „усправљању“ Србије. У атмосфери самосажалења и, да употребимо израз експерименталне бихејвиоралне психологије, научене беспомоћности, доживљаја да као народ и средина представљамо „чеда пораза и понижења“, уз имплицитно и експлицитно уверавање о постојању фатума колективне неспособности, уз генерације младих које расту у уверењу да је живот негде другде, наша дужност је да промовишемо стваралаштво, креативност и јавно прегалаштво пре свега својих чланова, некад и сад, у областима првенствено науке и уметности. Дужност нам је да покажемо да је „овде и сада“, као и у тежим временима, могуће достићи домете универзалног значаја. То укључује системски планиран и организован дугорочни рад на капиталним националним пројектима. Уз то, САНУ може и другим институцијама и појединцима да понуди и омогући простор за

разматрање актуелних проблема, као и да обезбеди суочавање наше средине са низом цивилизацијских дилема. Јавности је промакло да је САНУ, барем у делу тих активности, поред стручне критике остављала или чак градила мостове кроз предлоге за превазилажење уочених проблема. У свим овим питањима етичка димензија имала је, и треба да има исту, ако не и већу улогу од компетентности. Компетентност САНУ се огледа и у њеној саветодавној улози, посебно у питањима научне и културне политике, односно стратегије, етичким и друштвеним проблемима везаним за научна истраживања и уметнички рад.

Трећи правац заснива се на сумњичавости ка наводима да „глобално улази у локално и мења га, али га не уништава“. САНУ, у сарадњи са другим институцијама, има обавезу да учествује у дефинисању вредности које ћемо у нашем колективном завежљају пренети преко брисаног простора глобализације (наш језик, критички сагледа-на историја, наша писана реч, музика, ликовна уметност, наш допринос цивилизацији, али и разумевање наших раздора и подела). Теме о језику и његовој заштити, координисање напора да се генерације које долазе суоче са врховима наше стваралачке традиције, о томе какву историју треба да уче у школама и сл., само су насумично дати примери делатности које би биле усмерене на трансгенерацијски пренос суштине нашег идентитета способног да прихвата и све добро са стране, али и оних наших особина које нас, суочене са извесним цивилизацијским закашњењима, оптерећују и успоравају.

4. На којим задацима је Академија ангажована од тренутка Вашег избора до данас?

Па управо на оним које смо и навели у претходном питању. Имам потребу да истакнем да је кроз зграду САНУ током протекле године прошло 170.000-180.000 учесника и посетилаца у најразличитијим активностима. Сваких 1,4 дана одржавана је нека манифестација. Али, у том периоду бих ипак издвојио две посебне реализације од којих лично много очекујем:

1. формирање огранка САНУ у Нишу; и
2. завршетак Аудио-визуелног архива САНУ са центром за дигитализацију научне, уметничке, културне и историјске баштине.

5. Који су главни проблеми науке и универзитета данас у земљи?

Глобализација је један од фундаменталнијих изазова са којим се у својој дугој историји универзитет суочио. Иако преовлађујуће мишљење да ће у „друштву знања“ институција универзитета достићи нове врхунце, постоје и скептици који предвиђају да, ако уопште преживи, универзитет никад више неће бити ништа слично ономе што је био током своје историје. Скептици наводе да ће бити потопљен, или бар заобиђен активношћу захукталих ривала (од којих ће неки задржати назив *универзитет* јер се ради о прикладном „бренду“).

Данашњи универзитет није толико плод средњевековне цивилизације, већ пре националне државе. Таквом универзитету намећу се изазови типа стандардизације процеса учења путем комуникационих и информационих технологија, али и кроз развој глобалне истраживачке културе и мрежа (нпр. „учења на даљину“, које омогућава да се особе на потпуно различитим тачкама света ангажују у савладавању истог програма). Глобално тржиште без наклоности указује на високе јавне трошкове у тзв. државама социјалне правде, од којих универзитети у великој мери зависе. Уочљива је тежња да се високо образовање стави у контекст приватног добра, а не јавне одговорности колективитета у коме оно делује. Резултат је да комерцијални импулси постају не само легитимни већ и доминантни покретачи образовања, пре свега високог, које полако постаје домен тржишта.

Универзитет је кључно место синтезе образовне и истраживачке активности. Али, питање је да ли се ради о браку из љубави или је то производ у основи прагматичких разлога? Ове везе постепено слабе, посебно у развијеном свету. Постоји стрепња да будућа претња не долази од нове врсте „универзитета“ већ од губљења потребе за било каквим универзитетом, или бар за универзитетом у коме складно живе образовање и истраживање. Могуће је да ће се у сусрету са економском пауперизацијом универзитетских радника, истраживања и њихова комерцијализација прве одлучити на неверство. Али, шта онда остаје од универзитета? Гибонс и сарадници упозоравају и на деконструкцију саме идеје науке. Нове парадигме продукције знања примарно карактерише значај контекста, не само у смислу коначне примене науке, дефинисања научних проблема и избора адекватне методологије већ кроз редефинисање релевантног, употребљивог знања које је, како аутор каже, „социјално робуствено“. Суочени смо са покушајима да се “производи” стандардизују. У земљама са експанзијом вишег образовања на делу је горљиво реструктурисање курсева и програма како би имали прођу на тржишту. Јавиле су се нове форме организације знања (нпр. 2000. године уочено је да је тзв. „corporate classroom“ велик као цео образовни систем САД). Неке од тих форми носе име корпоративних универзитета, што се тумачи као комплимент (препознаје се значај брэнда универзитета), али и као претња (илуструје се како је промискуитетан овај термин и како су потенцијално нестабилне категорије које користимо у систему образовања). И сами универзитети су успостављали разне облике хибридних партнерских односа са најразличитијим врстама институција. Постоје мишљења да су ови облици претње тек врх леденог брега, а да ће највећи супарници универзитета у блиској будућности бити мас-медији, тзв. „infotainment“ индустрије и консултантске фирме које ће се много лакше од Универзитета организовати у глобална савезништва.

Процеси глобализације, и уз њу релевантна висока технологија, променила је традиционални концепт времена и места у једну категорију „време/место“. То представља посебан проблем за универзитет, јер, упркос мање-више успешним методама учења на даљину и сл., ова институција има веома снажан осећај места. Међутим, универзитет је не само везан за асоцијацију места, већ је он истовремено и простор, релативно аутономан и независан од злокобних спољних звукова политике или тржишта, у коме се може неговати критичко мишљење, формирање и провера идеја. Да ли ће са колапсом доскора независних категорија времена и места у једну јединствену категорију бити могућности да се таква улога простора изрази? Да ли се релативна аутономија универзитета компромитује појавом нових парадигми продукције знања? Не бацају ли и државе са неизбежним инстинктом фрустрираног предатора све више поглед на универзитет као институцију која јој је предуго одолевала?

Укратко, још увек витална контрола система образовања на националном нивоу, уз интензивно развијање слуха за токове око нас (не смемо да дозволимо да једини не прихватимо хришћанство у фигуративном смислу те речи, имајући у виду фрагилност наших популационих, цивилизацијских и економских капацитета), захтевају пажљиво преиспитивање и прилагођавање улоге јавног сектора и активну политику у одређивању граница које га одвајају од тржишног сектора (не бих желео да се ово схвати као његово негирање). Сви који учествују у образовном процесу морају, уз свест да образовање постаје за појединца облик промишљене, у основи егоистичне инвестиције, да остану способни за скепсу, неверовање и критично промишљање свих околности – не верујем у свет у коме ће понављање моторних, когнитивних или афективних образаца на крају донети и жељени, стандардизовани успех. И у постмодерном свету постојаће, верујем, посебна потреба за конзервативном сумњом и интегритетом те сумње, за учитељима који ће радити оно што је право (праведно, у шта верују), а не оно што данашња цивилизација толико воли – радити коректно. Питање је да ли смо за те изазове спремни!

6. Шта би требало мењати у образовној и научној политици земље?

Фокусирао бих се на науку. Три исходне целине, тачке које дефинишу троугао *образовање – наука – привреда* чини се да се у развијеним друштвима умногоме преклапају, док у срединама сличним нашој њихово архаично и прецизно разликовање омогућава да их посматрамо прилично изоловано. Када немамо јасне одговоре на иначе јасна питања, која иначе ретко постављамо, разумно је погледати како та питања сагледавају оне земље које их често постављају. Royal Society

у *The scientific Century: securing our future prosperity* из 2017. године, почиње са 6 досадно начелних препорука:

1. *Да се наука и иновације уграде у срце стратегије дугорочног економског развоја!*

У тој општости, међутим, предлаже се да се поред традиционалног захтева да се улагања Р&Д (истраживање и развој) повећају, она планирају у дужим временским оквирима, не краћим од 15 година, а да одређени облици инвестиција у Р&Д, посебно у случају мањих привредних субјеката, подлегну јасно дефинисаним и континуираним пореским олакшицама.

Однос науке и иновација је дефинисан као *екосистем*, у коме здравље целине зависи од здравља чинилаца и, што је још важније, од здравља њихових односа. Дужни смо међутим да се одредимо према извесним апокрифним постулатима тог екосистема:

(а) постојање хостилног односа базичних, која су вођена искључиво пуризмом радозналости, и примењених, апликативних истраживања. Као да то исто или бар у истом степену не важи и за иновације. Верујем да у обе групе, истраживачи немају никакво инхерентно гађење према материјалним добрима и сигурности.

(б) Са наведеном дистинкцијом, последњих година наслушали смо се да су базичне науке тешко одрживи луксуз за мале средине, којима је упутније да се окрену иновацијама. То је банализација иновација, јер њих нема без развијених базичних истраживања!!! Ми смо, као мало друштво, дужни да направимо тежак напор да барем у сфери модерних технологија клецајући пратимо фронт актуелне науке, јер иначе своје домете заустављамо на нивоу проналазаштва, без способности да се и у сфери иновација, услед прескочених технолошких циклуса, укључимо на други начин сем као мање или више просвећени корисници туђих лиценци. У развијеним земљама, одакле често и потичу наведени савети, упркос ширењу утиска да се финансије шифтују ка примењеним истраживањима, анализе говоро управо супротно: у последње 2 деценије отклон је ка базичним истраживањима. Између базичних истраживања и евентуалних апликација постоји јасна временска латенца (линеарни модел је овде неуспешан): нпр, у медицини то закашњење износи преко 10 година, у области биотехнологије од почетног дизајна до комерцијализације око 3,5 година, а у микроелектроници >5 година. У том закашњењу кључну улогу има ефикасност менаџмента иновација!

Али каква је наука у Србији и нисмо ли већи песимисти него што је неопходно? Према извештају Националног савета за науку 2016. године, на основу рангирања више од 230 земаља које обавља SCImago Journal&Country Rank, *Србија заузима 48. место у свету*. Универзитет у Београду је на престижнијој „Шангајској листи“ (обухвата свега 2% светских универзитета)

рангиран између 201. и 300. места. Универзитети у Нишу, Крагујевцу и Новом Саду се по први пут појављују на овој листи и то међу 500 најбољих универзитета из области математике. У 2016. години објављено око 7000 научних радова у научним часописима који се реферишу на WoS, што чини око 1000 радова годишње на милион становника или 0.61 радова годишње по једном фул-тајм финансираном истраживачу, што је у нивоу развијенијих земаља ЕУ. Нажалост, чак 75% радова има адресу наша два највећа универзитета! Србија према индексној бази *Global Competitiveness Index* по квалитету научних и истраживачких институција на међународном нивоу заузима 67. место у 2015/2016. години. Али, према индексној бази Светског економског форума која мери утицај укупног научног потенцијала на побољшање опште конкурентности земље у истој години ми смо тек на 94. месту од 140 земаља.

2. Да приоритет добијају изузетни појединци!

Одмах ћу поменути неке идеје које би могле бити релевантне за нас: увести дуготрајније пројектно финансирање за изузетно успешне истраживаче (8-10 година), баш као и упоредно увођење краћих „јуниор“ пројеката (до 2 године) за започињање научне каријере, обезбеђивање фондова којима би осигуравали слање наших млађих истраживача, посебно у раном постдок периоду, на водећа места и код водећих научника у инсуфицијентним областима, боље коришћење могућности које отвара нова пракса флексибилних фелоушипа који би били трансферабилни између институција. Утолико пре што забрињава податак о драстичном паду у финансирању Програма подстицања и стипендирања младих и надарених за научноистраживачки рад од око 6.7 пута у 2016. у поређењу са 2010. годином.

Коначно, како омогућити препознавање изузетних појединаца? Верујем да је једино институција континуираних пројектних циклуса та која обезбеђује конкуренцију и препознавање, а ми ево улазимо у 4. годину а да нисмо обезбедили почетак очекиваног циклуса. „Ил’ не да ђаво, ил не да Бог...“, тек неко не да. На овом месту не бих сву кривицу сваљивао на ресорно Министарство, мада је у једном од почетних оклевања чини ми се и оно било жртва погрешне процене политичке неконјуктурности таквог потеза и потом домино ефекта. На овај проблем бих ставио ознаку: ХИТНО РЕШАВАТИ!, иначе се руше и колатералне конструкције типа оних које су намењене задржавању младих талената.

3. Да држава поспеши и појача коришћење науке у својим одлукама и приоритетима!

Поред САПЕА програма у ЕУ који укључује националне академије у стратегији „науком до одлуке“, документа предвиђају отварање потпуно нових позиција типа Главни научни саветник

у институцијама типа Her Majesty Treasury и Bank of England. У нашим условима, за почетак се сугерише да се као посебно формира Министарство за науку и високо образовање, о чему је, истина без и куртоазног одговора, САНУ у два маха слао предлоге.

4. Појачати позиције УК као центра (хаба) за глобални науку и иновације!

Свако поређење по овој тачки спада у домен пословице о жаби која је пребегла поткивању, али ми се чини да није неумесно да размишљамо и да се изборимо за сличну улогу Србије у регионалним оквирима – понављам, уопште није неумесно!

5. Боље повезати науку и иновације са глобалним изазовима!

Под императивом интердисциплинарности, климатске промене, сигурност хране, биодиверзитет, сиромаштво и демографска питања ће моделовати век пред нама. Истраживања ових проблема би морала да мере и предвиђају утицаје, налазе решења, и истражују могућности адаптације – циљеви који захтевају међународну сарадњу! Супротно базичним, таква *стратешки важна истраживања*, која захтевају идентификовање глобалних приоритета и то кроз дијалог јавности и stakeholdera, засниваће се на top-down алоцирању средстава, што је могући извор нових тензија. Уочава се да су, упркос томе што је већина политика на националном нивоу усмерена ка јачању локалне компетитивности, наука и иновације све доминантније интернационалне. Ми се у том контексту морамо мудро и упорно позиционирати, свесни да се унеколико мења географија светске науке (нови играчи Кина, Индија, Јужна Кореја, итд), последична multi-power ситуација, тј. умрежени систем глобалне науке). За сналажење у овом исполитизованом простору неопходно је развијати и тзв. научну дипломатију. Ипак, нашу актуелну оријентацију тешко је оспорити: САД су домаћин 26,8%, а ЕУ27 23% свих истраживача у свету; у САД се продукује 39,7%, а у ЕУ 36% патентних апликација.

Нажалост, код нас је број резултата који могу бити од значаја за привреду низак. Од укупног броја свих остварених резултата, патенти и техничка решења чине 2%. 315 резултата научноистраживачког рада су техничка решења (електроника, телекомуникације и информационе технологије), а 140 су патенти, сојеви, сорте или расе (биотехнологија и пољопривреда 75%). Ипак, број пријављених патената на милион становника у значајној мери расте у односу на претходни период, тако да се Србија у овој категорији налази на 53. месту. Наводи се извесна дискрепанца, јер је истраживачки систем организован по Закону о научноистраживачкој делатности, а иновациони по

Закону о иновационој делатности. Иновационе организације су укључене у реализацију научноистраживачких програма од општег интереса, а научноистраживачке организације нису препознате као саставни део иновационог система, нити се често да будем малициозан саме препознају у том координатном систему. Према извештајима Глобалног индекса иновативности Србија је у претходне 3-4 године између 63. и 65. позиције од 128 земаља – без битних промена. Парадокс је да је остварена је задовољавајућа 44. позиција код показатеља броја домаћих патентних пријава и броја РСТ пријава резидената у односу на паритет куповне моћи, а још упадљивије када је у питању број научних и техничких публикација где смо чак на 8. месту (?). Ниво сарадње универзитета и привреде у области истраживања није повољан – ту смо на ниском 89. месту.

6. Ревитализовати едукацију у области науке и, обратите пажњу, математике на свим нивоима!

Експертске групе треба да разраде одговарајуће курикулуме, почевши од узраста од 5 година. Наука и васпитање, назовите га стањем духа које погодује иновативности, промовише се од најранијих нивоа образовања, за шта су пре свега потребни оспособљени учитељи. Мене искрено плаши, а можете ми то одбити на конзервативност која је инхерентна мојим годинама, замка преране и претеране усмерености у раним фазама образовања. За будућност је верујем виталнији онај концепт економије знања који наглашава неопходност да едукација буде усмерена ка стицању способности/вештина за тзв. глобално радно место. За шта то треба да припреме појединца примарно и секундарно образовање? У једном документу ЕУ наводи се да (цитирам) «постигне основне опште и/или когнитивне способности које су потребне у читавом низу послова... у областима математике, писмености, решавања проблема, социјалне комуникације и међуљудских односа». После ових речи, будући у позицији оних којима недостају ти капацитети за описани сценарио, остаје ми само да кажем – *Vae victis!*

Усвојена Стратегија развоја образовања до 2020. године предвиђа пораст високообразованих на 38,5% особа у старосној доби 30–34 године. Предвиђа се такође да 10% студената који заврше мастер студије упише докторске студије, а да број особа које годишње докторира достигне 200 доктора на милион становника (око 1.500 доктора годишње). Али, за почетак, неопходно је извршити усклађивање Закона о високом образовању са Законом о научно-истраживачком раду.

7. Шта мислите о досадашњим дометима Болоњске реформе високог образовања у земљи?

У нашем, и не само у нашем академском простору кружи

баук Болоњске декларације, која убачена са стране, како тврде пословично обавештени, треба да испуни деменцијалне науме оних који раде против нас, али који су исти рецепт за решавање проблема масовног високог образовања, да се ваљда ми не би досетили, лукаво применили и на себи самима. На једном давном скупу на Универзитету у Београду, на коме се са много жучи дискутовало о Болоњској декларацији, усудио сам се да кажем нешто попут, да сам себе парафразирам по сећању: Пустите Болоњу! Хајде да бацимо у блато ту декларацију, хајде да је изгазимо када толико иритира и оне који су тих неколико реченица прочитали и оне који то нису урадили, мада их та чињеница није ометала у горљивом јављању за реч и изношењу мишљења. Мађутим, када се тако ослободимо „Болоње“, био би елементарни ред да се, смирени и неузнемиравани, запитамо, ослањајући се искључиво на здраву памет, да ли је овај и овакав универзитет на коме радимо и делујемо, „најбољи од свих (универзитетских) светова“? Јер, ако јесте очито немамо шта да мењамо. Али, ако како слутим није, шта је то што би морали предузети, изменити, реформисати (и у институцији и у себи самима)? Мислим да то питање, у жару често недовољно артикулисаног незадовољства укључив и самом „Болоњом“, нисмо уопште или смо га недовољно и тихим гласом постављали. Бојим се да је отпор према „Болоњи“ постао заклон иза кога смо се спонтано окупили сви ми стари ветерани борбе за академски *status quo*. Чак и групације које су уводиле извесне принципе бојим се да су то радиле површно, по извесном аутоматизму и склоношћу ка имитацији. Нису ли институције покретљивости студената и професора (као идеја «Болоње») занимљив лек за барем део наше иначе упечатљиве хетерогености у квалитету високих школа? Зашто ту не би направили макар пилот-пројекат? Није ли дистинкција на истраживачке универзитете и оне који то нису (код мене ова дистинкција нема ни квалитативан ни хијерархијски однос), а коју је нови Закон ћутке мимоишао упркос извесном броју предлога, данас неопходна, баш као и вишеструко рангирање квалитета наших факултета и универзитета. Барем у овом тренутку, чини ми се да смо се одлучили за Еденски врт једнакости у коме време спорије тече и нема посебних захтева за прегнућима (сем забране да се убере јабука са дрвета спознања, што чини ми се поштујемо). Нека ми опросте они које овим речима вређам, али мислим да је у нашој академској заједници мало оних које је заболела глава услед заиста „дубинског“ промишљања будућности Универзитета (намерно га пишем великим словом).

8. Какав је однос Академије према појави „одлива мозгова“?

Једини могући однос: ужасне забринутости. Међутим, тај феномен не куца само пред нашим вратима. Он је интелектуално пауперизовао и неке од наших суседа, али и у веома развијеним

земљама истраживачи и научници непрекидно мигрирају, постају нека врста номадске заједнице – а у једном ширем смислу обнављају стари мит о „Јеврејину луталици“. Ми смо земља која се суочила са драматичним одласком младих, образованих људи. Треба нам мудрост да се фокус са „brain drain“ окрене ка „brain circulation“, из кога би и овако осакаћене средине могле да имају извесне користи. Међутим, за превазилажење овог феномена изгледа да је неопходна усмерена делатност старе, добре државе ка враћању парцијалној партиципацији или умрежавању оних који су отишли. Питање које ћу поставити свима нама је следеће: могу ли друштва да остану социјално кохезивна упркос сталне експанзије овог феномена?

9. Какав треба да буде однос према научном подмлатку у нашој земљи?

Још од искуства са породицом Топаловић чији је праотац Душко Ковачевић, прилично јасно је дефинисан простор који је у нашој култури намењен младима.

10. Шта мислите о статусу и улози друштвено-хуманистичких наука данас?

Бојим се да са тенденцијом њиховог маргинализовања свет постаје све мање способан да разуме сам себе и да на иоле компетентнији начин предвиди куда то треба да идемо. Бојим се да тонемо у ново доба варварства и да ћемо без њих и ми поново спаљивати Ђордана Бруна. Само што је антрополошко зло данас тако технолошки поткрепљено средствима деструкције, којима се узгред јавно или потајно дивимо (обратите пажњу на нпр. назив „мајка свих бомби“), најразличитијих облика да и трен непажње на мртвим стражама хуманизма и грађанских тековина још од Француске револуције може да покрене лавину катастрофе. Ако већ није покренута...

11. Шта мислите о улози интелектуалаца у савременој култури и друштву?

Нисам сигуран да, посебно у овом времену, могу уопште да дефинишем појам интелектуалца. Раније ми се чинило да је то у принципу безнадежно усамљена јединка која је радикално критична према паклу, али истовремено не мање радикално преиспитује рај. Како старим све више ми се чини да је „интелектуалац“ прецењен појам, а ускоро ћемо у САНУ имати госта из Израела који ће говорити о томе да ли у доба електронских медија уопште и има улога за интелектуалца. Шта данас значи бити интелектуални дисидент? Ту скоро у сјајној књизи мог пријатеља Слободана Грубачића (Мапа текста) прочитао сам хуморну реплику Макварда на Фојербаха: „Филозофи су само различито мењали свет; време је да се он – поштеди.“

Једном сам негде изјавио да „у покушају да поједностављено дефинишем тај појам како га ја разумем, без довољно теоријског знања, чини ми се да се то односи на оне појединце који имају знање и имагинацију да из различитих углова сагледају феномене и правце у којима се одређено друштво креће, да при том не робују никаквим, а посебно не идеолошким предрасудама у обрачуну или одређењу према колективним заблудама или митовима, али и при интимном егзорцизму у обрачуну са ђаволом у себи (‘сачувај ме Боже генерализација’), уз очуван осећај дужности према општем и спремност да се упусте у ризик исказивања мишљења, без обзира ако је оно у контрадикцији са очекивањима колективног ува. Историја је пуна прича о каменовању или спаљивању таквих доносиоца истине. Зашто сам се задржао на одредници појединци? Зато што се, можда бесмислено, бојим да свака колективизација ових принципа, евентуално партократско уједињавање таквих појединаца, као и свака институција коначно, разлаже на игре моћи и утицаја, осећај обавезе према групи и сл. Бојим се да мој опис оних које бих као обичан грађанин укључио у елиту подразумева безнадежно усамљене и најчешће несхваћане појединце, са памећу и знањем, али не мање и очуваном скепсом према себи и околини у којој живе (што не значи да ту средину и не воле, напротив) и осећајем обавезе да своја гледишта и страхове изразе гласно. У светлу оваквих ставова, оног момента када „елита“ постане пожељна у било ком смислу сем у смислу наведених постулата, она више није елита, или бар не елита како је ја, можда наивно, можда глупо, подразумевам. Уосталом, хајде да заједнички прочитамо редове Јована Стерије Поповића ‘Докле се год будемо само хвалили, слабости и погрешке прикривали...’ и у 10 реченица ћемо схватити зашто смо срећни што смо га имали у елити.

Паметна извршна (или политичка) власт постаје нешто просвећенија у тренутку када схвати да су јој такве личности корисније од организованих гомила које попут мантри изговарају речи и реченице које не носе никакав ризик, никакву сумњу и никакву различитост. Чини се, међутим, да не мање од оних на власти, сви ми који чинимо овај колективитет треба да се привикнемо да уместо ‘дебата’ стрпљиво и са поштовањем саслушамо друге, без обавезе да се са њима и сложимо. И временом, у неким од саговорника препознаваћемо оне које ћемо, према сопственим критеријумима, доживљавати као елиту.

Одрастао у времену када је одредница ‘елитиста’ била готово погрднија и непожељнија од „крадљивца у самопослузи“, деценијама поносан што припадам народу који дуго није имао ону врсту вертикалне друштвене организације коју је већина других народа имала и за коју сам веровао да је инхерентни темељац нашег повремено и претераног осећаја једнакости и

демократичности, данас у седмој деценији осећам страх да се то клатно исувише померило у другу страну, у којој страствено рушимо институционалне и појединачне вредности. А имали смо их и верујем да их још увек имамо.“

12. Који су главни проблеми савременог света?

Свеколика ентропија и страшно скраћивање времена које нам је на располагању да пре чињења помало и размишљамо. Данас је тешко бити пророк, што се врло често и очекује и како Филострат каже: „Богови виде будућност, људи садашњост, а мудраци оно што ће се управо догодити.“ Социолог Зигмунт Бауман савремено доба карактерише називом „флуидно друштво“. Оно своје обресе поприма доласком *постмодерне*, која означава кризу „великих нарација“ које су, како наводи Умберто Еко, сматрале да човечанству могу да наметну одређени поредак. Постмодернизам, сада већ на заласку, посветио се „новим лудичким и ироничним интерпретацијама прошлости, а на различите начине се укрстио и са нихилистичким поривима“. Међу карактеристикама „флуидног друштва“ су криза државе, криза идеологија, са последичном кризом партија и уопште, „заједничких вредности које би омогућиле појединцу да се осети делом нечега што одражава његове потребе“. Део последица је „немилосрдни индивидуализам“. Упоредо са губљењем вере у „велике нарације“, као карактеристика времена појављују се тзв. „гневни покрети“ (повремено неуспешно маскирани у провизорне костиме конфесионалних ортодоксија, светих национализама и псеудоидеологија). Они знају шта неће, али не знају шта хоће – њихова дејственост се временски, али ни са гледишта правца деловања, не може предвидети! Уз пребојеност регионалним и локалним нијансама, у целини ни наше друштво није поштеђено токова „флуидног друштва“. И појединци и само друштво навикнути су на привременост. Али, шта када привременост прође?

Можда све треба мало поједноставити, попут билансних стихова Виславе Шимборске, које ћу дозволити себи у фрагментима да цитирам:

„Требало је да буде бољи од претходног наш XX век.
Али неће стићи да то и докаже,
[...]
Већ је много тога било
Што није требало да буде,
А оно што је требало да стигне
Није стигло.
[...]
Неке се несреће нису смеле
Догодити више,
На пример, рат,

И глад, и тако даље.
 [...]

Ко је хтео да ужива свет,
 Прихватио се задатка
 Неизвршивог. [...]

Како да живим – пита ме у писму неко
 Ког сам ја намеравала да питам
 То исто.

И опет, као и увек,
 Што се из претходног види,
 Нема питања битнијих,
 Од наивних питања.“

13. Какав је Ваш поглед на садашње и будуће унутарбалканске односе?

Лапидарно говорећи, тренутно скептичан. Краткорочно говорећи, скептичан. У дугорочном смислу, скептичан. У историјским рутинама балканских народа трајно је устоличен комплекс жртве, пројектовање кривице на оне око нас, дилувијална оправданост освете за све што је поднето, која никада није довољна нити се може довести до краја. Инфантилно-малигно национални идентити се често дефинишу, не кроз нас саме, него кроз наша непријатељства, кроз оне друге који су тако различити од нас. И овај мој мали народ (а ја други немам) актуелно доживљава препород суседних колективитета који упорно дефинишу кроз посувраћене идентификације – они нису „икс“ или „ипсилон“, они су једноставно „не-Срби“, иако их, сем манитих у нашим редовима, нико не тера да буду било шта друго до „икс“ или „ипсилон“. Друга страна је наш нарцизам да смо разгаломљено већи, лепши, храбрији и паметнији од других, из кога лако тонемо у самопотирање. А нисмо ни од кога бољи, али, не обесхрабрујмо се, ни од кога и ни у чему гори. Коначно, можда ће овај варварски точак глобализације релативизирати и државне и етничке поделе у неколико будућих генерација, свдећи их на питања зоологије. Да ли ми се тај сценарио свиђа? Заправо не, уопште не!

14. Да ли има смисла реактуелизовати значај идеје „Балкан, балканским народима“?

Бојим се да су балкански народи у овом тренутку неспособни за такав мисани помак. Сувише је остало непопуњених ровова и траншеја историје које су моћни возачи точка историје искористили да поново разиграју старе поделе и мржње. Балкански народи ни у суочавању са будућношћу немају више исте позиције – неки су чланови ЕУ (једини критеријуми њиховог пријема леже у антируским ресентиманима европске политике), а готово сви хрле у НАТО. У тим тркама ка напретку једна од балканских игара постаје и саплитање, а увече, када одмарамо, играмо се лаже и паралаже. Ја се од муке насмејем када ме неке амбасаде суседа зову на прославе њиховог ослобођења или спомене на

окупацију коју су нема сумње брутално вршили и моји преци, који су у муци преживљавања на обронцима Сврљишких планина, барем према логици мојих монтањарских пријатеља, гајили изразите колонијалне апетите. А ја наиван нисам ни приметио да су мој Милутин, његов брат Вељко или њихови изгинули вршњаци заправо само острашћени колонијални освајачи који су се несразмерно обогатили. Само обиђите крај мојих предака, да видите шта је све у њега уложено, на пример у последњих 150 година. Уз то, видите и сами колико има лидера у региону – чуда успешности! Можда је време да се детаљније позабавимо Србијом, и то не само Србијом на Балкану (на који ће нас упорно враћати наши „пријатељи“ и неке друге логике), већ Србијом у свету!

15. Какав је однос институције на чијем се челу налазите према питањима међународне сарадње?

САНУ је одавно успоставила сарадњу са великим бројем сличних институција, а у последњих неколико година инстира на регионалном нивоу. Србија не сме дозволити да на било који начин буде поново изолована. Тај задатак није лак. Европа је већ дуго у другом стању и никако да се породи, а историја нас упозорава да је у свим процесима европских интеграција увек био укључен и неки „непријатељ за пример осталима“. У једном тренутку, а нисам сигуран да је он прошао, била је у ситуацији да јој се таква улога намени. У покушајима да будемо део ширих цивилизацијских кругова треба да имамо на уму, не марим што ће ме због ових речи плувати, антисемитоидну потребу и кондицију великих конгломерата, каква је уосталом и Европа, као што не смемо дозволити да у свом инфантном доживљају геополитике постанемо било чији „корисни идиоти“. Коначно, контрапункт сарадње је несарадња и усамљеност, тачније она клетва од које сам почео одговор – изолација.

16. Какав је Ваш поглед на актуелне евроинтеграцијске процесе земаља у транзицији?

Европа није хомоген појам, ма колико нас у то убеђивали. Наше место у постојећој хетерогености је неупитно и, ма како мрзео ту флоскулу, без рационалне алтернативе.

17. Какав је Ваш поглед на ЕУ и њену будућност?

Европа мора да брине о свом опстанку не мање анксиозно од нас самих. Ја верујем, упркос синусоидама, који могу да се отргну до екстрема (нпр. ја својим европским пријатељима увек говорим да је бомбардујући Србију, Европа бомбардовала саму себе, и повремено ми се учини да неки то знају и без мог убеђивања, али то сазнање потискују), да ЕУ мора да нађе *своју* будућност. Нисам сигуран да је ова бирократизована форма њеног промишљања способна за то.

18. Да ли је човечанство на путу да помири дихотомију између научно-технолошког и друштвено-солидаристичког развоја?

Не и чини се да је све даље од такве могућности. Али, ма како они данас били маргинални, на обзору се појављују нови покрети и нове идеологије у покушају. То што је овај свет све мање мој не значи да неки „нови историјски просвећени клинци“ неће наћи нове одговоре. Са мојим идеолошким и историјским пртљагом ја сам лично превазиђен и бојим се, бескористан за ту врсту борбе.

19. Каква су Ваша предвиђања развоја човечанства у будућности?

Мрачна, како већ то приличи човеку мојих година. Чини ми се да када је homo sapiens у питању, оптимизам представља биолошку, а песимизам историјску, искуствену категорију. Али, ако је веровати мојим синовима, када су у питању прогнозе овог типа, не треба ме узимати превише озбиљно.

20. Породични завичај?

Дозволићете ми да претенциозно и неопростиво невоспитано наведем пар реченица из моје приступне беседе у САНУ 2006. године које сам посветио: „svom ocu, jedinom Kostiću koji je uspeo da za života napravi ključan korak kada je pošavši iz vododerine mitskog Moklišta, one iste kojom će proći voda sa planine koja će mu odneti rodnu kuću da ne bi imao gde da se vrati, u tmni noći davne 1938. godine, kao 11.-to godišnji dečak na prevoju Suve planine, kod Bogutovačke česme, konačno i bezpovratno preskočio provaliju koja razdvaja one što su primorani da pamte od onih koji to mogu i da zapišu, da bi stigao do svih svojih Hiperboreja i ipak ostao svoj, bez talenta za mržnju, zlo pamćenje i osećaj prikraćenosti. Mada se povremeno pitam, da li je bilo pametno da uopšte silazimo sa planine? On me je naučio drugoj pouci u životu da ako već nisam bolji, ono nisam ni a priori gori ni od jednog ljudskog bića.“

Исто питање о томе да ли је требало да сиђемо са планине, да из Моклишта кренемо у своја егзистенцијална путовања, постављам себи с времена на време. Верујем ипак да је смисао свих путовања – повратак. Упркос томе што се породична кућа урушила и зарасла у трњак, Костићи другу немају!

